

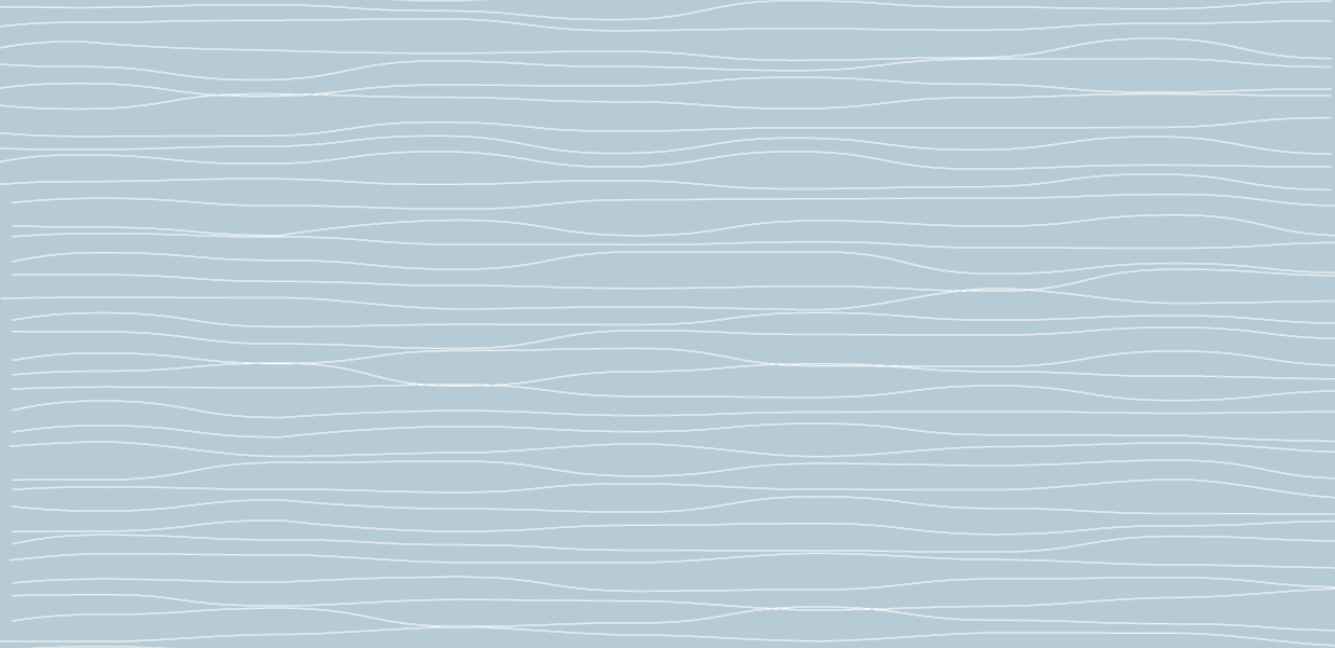
EN BRANSCHSUCCÉS FÖDSLOVÅNDOR

BRANKO SALAJ

SÄRTRYCK ur Magnus Henrekson, red. (2009), *IFN/UII 1939–2009*.

Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling.

Stockholm: Ekerlids.

KAPITEL 22

EN BRANSCHSUCCÉS FÖDSLOVÅNDOR

BRANKO SALAJ

Mitt gästspel vid IUI, 1965–67, inföll under slutet av Ragnar ”Naja” Bentzels chefsperiod och Lars Nabseths debut som institutets chef och utmynnade i en bok om bostadsproduktionens prisutveckling 1950–65. I flera avseenden var jag en något udda figur i institutets forskargäng – med utländsk bakgrund, den akademiska ”karriären” bakom mig och vägen redan utstakad inom arbetsgivarfären.

Min akademiska bakgrund var brokig: Ett års studier i engelska och etnologi i födelsestaden Zagreb i Kroatien (dåvarande Jugoslavien). Efter avhoppet till Sverige: två år franska, juridik och nationalekonomi i Strasbourg, fil.kand. med en trea i nationalekonomi vid Stockholms högskola (med Erik Lundberg och Ingvar Svennilson som mina viktigaste lärare) och en M.A. i nationalekonomi vid Johns Hopkins i Baltimore (där jag bl.a. för den dåvarande finasteoretiske gurun Richard Musgrave – i enlighet med den svenska uppläggnings – omformulerade grunddragen i den amerikanska federala budgeten i en drift- och en kapitaldel).

Utbildningen var alltså god och av skiftande karaktär och gav tillsammans med utredningsarbetet under studietiden (med bl.a. (s)-ideologen Gösta Rehn och SAF-tänkaren Karl-Olof Faxén) en ganska hyfsad grund att stå på. Jag var emellertid tämligen svag i matte och mycket mer intresserad av vad som dolde sig bakom *ceteris paribus* än av det som antagandet skulle hjälpa till att belysa – inget doktorsämne med andra ord.

Men jag var bra på att bearbeta och tyda statistik och hade en stark ambition att empiriskt förankra det jag höll på med. Däremot var jag tämligen likgiltig inför alltför lidelsefulla näringspolitiska doktriner. Om man som ung inom loppet av tio år utsätts för, i tur och ordning, kommunism, svenskt välfärdstänkande, fransk merkantilism och amerikansk marknadsdyrkan, kan man lätt få distans till doktrinerna och mest bli road av att söka verkligheten bakom dem.

Attityden kunde passera inom arbetsgiveriet, sysselsatt som man där var med

att i praktisk Saltsjöbadsanda värna om freden på den svenska arbetsmarknaden. Den hade platsat sämre i en mer doktrinärt laddad föreställningsvärld inom branschorganisationerna. Under IUI-tiden fick jag erfara inte bara skillnader mellan näringslivets två grupperingar utan också hur de indirekt påverkade forskningens villkor.

Tanken på en studie av byggnadspriser hade väckts i IUI-styrelsen av Sven Dahlberg, ordförande och tidigare vd i byggföretaget SIAB och ordförande i SAF:s näst största förbund, Svenska byggnadsindustriförbundet (kortare Byggförbundet). Organisationen skulle stå för fiolerna medan institutet skulle sörja för att det hela blev vetenskapligt stringent och empiriskt oantastligt. Det var viktiga krav i en näringspolitiskt infekterad fråga.

Byggproduktionen utpekades nämligen ofta som en stor hemmamarknadssektor där avsaknaden av effektiv utlandskonkurrens medförde låg produktivitet och relativt kraftiga prishöjningar. Uppfattningen om det dyra byggandet tycktes dessutom bli bekräftad och förstärkt genom att det svenska byggnadskostnadsindexet i regel ökade mer än t.ex. konsumentpriserna.

Inom byggbranschen tyckte många att verkligheten var en annan och att den inhemska konkurrensen ofta kunde leda till väl så stora produktivitetsvinster. Det hela stannade emellertid vid spridda påståenden som omvärlden tog med en axelryckning.

Byggbranschen var nämligen själv delad i sin inställning till problematiken. Flertalet entreprenadavtal var knutna till utvecklingen av just byggnadskostnadsindex, som vägde samman prisförändringarna för produktionsfaktorer utan någon korrigering för produktivitet eller vinst. Här fanns alltså en viss möjlighet för entreprenören att överkompensera sig och från detta ville särskilt de högproduktiva företagen ogärna avstå. Helst skulle saken förtigas. I stort sett kom denna åsikt att företrädas av branschorganisationen Svenska byggnadsentreprenörförbundet som huvudsakligen omfattade de större bolagen. Under långa tider var dess ordförande den soignerade gamle bronsolympiern i höjdhopp Bo Ekelund (styrelseordförande för Armerad Betong, tillika *grand old man* i Sveriges olympiska kommitté), men det ideologiska sköttes huvudsakligen av vd:n, den engagerade högerriksdagsmannen Sten Källenius.

Problemet såg väsentligt annorlunda ut inom arbetsgivarlägret, upptaget som det var av efterkrigstidens stora fördelningsspel inom ramen för kollektiva avtalsförhandlingar. Att bli sedd som en skyddad bransch med låg produktivitet medförde oönskade näringspolitiska konsekvenser. Inom Byggförbundet, där praktiskt taget alla byggföretag var med, ville man därför kartlägga om de effektivitetsförbättringar som kunde iaktas i enskilda företag dämpade prishöjningarna på nybyggen på den svenska bostadsmarknaden. Denna organisations

vd var Gunnar Olofgörs, partipolitiskt obunden men med en lätt socialliberal framtoning och med ofta något ansträngda relationer till Källenius.

Med Byggförbundets ordförande sittande i IUI:s styrelse vann organisationen den första ronden i branschtråtan om en i grunden viktig samhällsekonomisk fråga. När IUI väl tagit beslut om utredningen blev det dags för en liten rond 2. De två byggorganisationerna hade under tiden samsats om en salomonisk lösning: jag skulle utreda i godan ro och få experthjälp av en av Entreprenörföreningen tillsatt grupp med tre duktiga tekniker, vd:ar i stora företag. När jag efter kanske ett drygt halvårs utredande kunde skönja vartåt det hela bar hän samlade jag dem och bad om tolkningar av vad jag då hunnit få fram. Någon längre diskussion blev det emellertid inte – herrarna gav mig i stället det bestämda rådet att snarast möjligt avveckla uppdraget. Följden blev att gruppen sammankallades igen först efter två år för att ta sig en titt på slutmanuset.

Men tillbaka till IUI 1966. I och med att de motsträviga ”branschöverrockarna” mer eller mindre försvann ur bilden var problemen med utredningen dock långt ifrån överståndna. Några internationella förebilder fanns inte. Arbetet med SCB:s byggnadsprisindex, som så småningom inspirerades av IUI-resultaten, hade pågått i åtta år innan de första siffrorna publicerades 1975. Då var man tidsmässigt ändå väl framme, jämsides med USA och långt före t.ex. Nederländerna, Tyskland och Australien.

Det är nämligen inte lätt att följa priser på ett område som består av mer eller mindre unika produkter, framställda i regioner med olika prisnivåer och utvecklingstendenser. I Sverige handlade det dessutom om en marknad med tung statlig inblandning i pris- och hyressättningen. Redan efter de första samtalen med Naja Bentzel förstod jag att särskilt det sistnämnda skulle bli ett större problem än väntat. Vi var för övrigt ”gamla” bekanta som hade träffats under synnerligen angenäma former. Några år tidigare ledde jag en stor tvåveckors samhällsvetarresa till europeiska samarbetsorgan, där Naja, snart IUI-chef, i sista stund ersatte en av institutets tidigare chefer Ingvar Svennilson, som hade fått förhinder.

Under huvuddelen av min tid vid IUI leddes det dock av Lasse Nabseth, som jag upplevde som en energisk och resultatinkriktad utredningsledare. Efter några år på hög befattning i Industriförbundet var han också synnerligen väl orienterad i vad som rörde sig i organisations-Sverige. Han, och under en period även Lars Wohlin, tog på sig det för dem säkert otacksamma arbetet att granska mina utrednings-PM. Mycket av materialet måste i grunden ha känts främmande för dem och den krävde dessutom omtolkningar för att passa i den klassiska pristeorins begreppsapparat.

Problem tillstötte redan på det rent terminologiska planet. Det empiriska underlaget var Bostadsstyrelsens s.k. belåningsstatistik och myndigheten utgick från

byggherrens perspektiv; de priser, som byggherrarna skulle betala för att få nybyggen uppförda, uppfattades som kostnader.

Den verklighet jag skulle mäta var byggföretagens – det som i byggherren/beställarens kalkyl uppträdde som en kostnad var för byggföretaget det pris som det skulle få som *en marknadsbestämd motprestation* för att det levererade byggnaden. Det som i Sverige komplicerade saken var att priset påverkades, för att inte säga dikterades, av de schablonvärden som Bostadsstyrelsen använde vid godkännandet av byggherrens kostnader.

Ibland, särskilt i början, tyckte jag mig nästan förnimma hos Nabseth och Wohlin en sorts fysisk olust över att behöva offra tid att putsa på och försöka hitta någon mening i priser som tillkommit på den största återstående statsreglerade bristmarknaden, ett teorifattigt landskap belamrat med allsköns tekniska detaljer men utan stöd i marknadens A och O: konsumentens suveräna beslut och fri prisbildning.

Som ekonom förstod jag mycket väl dessa synpunkter men tyckte att man måste leva med den värld som man fått sig tilldelad; landskapet fanns ju där även om kartan inte riktigt ville veta av det. Till sist kunde vi enas om att vårt material inte sade något om konsumentens nytta men att det innehöll hyfsade mått på vad han fick betala. Detta var ett stort genombrott. Det fanns emellertid ett aber med i spelet – varenda fråga, stor eller liten, som kunde inverka på uppgifternas konsistens, skulle utredas *to the bitter end* och utfallet skulle bli avgörande för publiceringsbeslutet.

Dess bättre var Byggförbundets finansiella ställning god och jag hade inga svårigheter att få täckning för de ibland omfattande kompletteringsprojekt som erfordrades.¹ För flera av dem förstod man visserligen på förhand att de endast kunde ha en marginell, om någon, påverkan på slutresultatet – men allt som kunde göras gjordes! Jag tyckte att skillnaden var stor mot tillvägagångssättet i många andra utredningar där makromodeller laborerade med långt mer osäkra aggregat. Men sanningen skulle ha sitt pris. Det blev en lång och dyr utredning.

Märkligt nog för ett forskningsinstitut av IUI:s typ var man mån om att låta rapporten ha en så teknisk karaktär som möjligt och det var sannolikt också anledningen att kalkylerna skulle vara så vattentäta som möjligt. Mina försök att hänvisa till det ansenliga näringspolitiska intresset av resultaten – annars ett ganska vanligt inslag i förorden till institutets rapporter – brukade avvisas av Nabseth

¹ Byggförbundets goda ekonomi hade för övrigt en intressant förklaring: På 1930-talet var det vanligt med byggkonkurser som gjorde att många byggarbetare blev utan intjänad semesterersättning. Byggförbundet avtalade då med facket att byggföretagen skulle betala ersättningen till förbundet som i sin tur skulle garantera utbetalningen vid bestämd tidpunkt. Inbetalningarna till förbundet inföll vanligen vid en tidpunkt då bankernas likviditet var säsongsmässigt ansträngd och förbundet kunde påräkna en god ränta under de få månader då det förvaltade ersättningen. Räntorna fonderades och växte så småningom även av egen kraft.

som en onödig belastning eller inbjudan till kontroverser. Jag kommer ihåg att jag då undrade, om det var ett utslag av osäkerheten om den behandlade sektorn eller av rädslan att institutet på något sätt höll på att bli manipulerat av utredningens förslagsgivare och finansiär. Eller var det möjligen ett uttryck för oviljan att låta institutet stå för uttolkningen av resultat som gick litet på tvären och slaktade en och annan helig ko i produktivetsdebatten?

Hur det än var med den saken upplevde jag att jag hade fått en väl hårdspänd munkavle och när utredningen till slut nådde fram till publiceringen kände jag en stor lättnad. Ännu mer lättad, men av ett annat skäl, blev jag när det sedan visade sig att omdömena om rapporten inom branschen och i statistikerkiten blev mycket positiva och att grundstenen hade lagts för vad som skulle bli, i Statistiska centralbyråns regi, världens första byggnadsprisindex. I efterhand hade jag anledning att känna stor tacksamhet för den hårda granskning som det empiriska materialet och analysen hade blivit utsatta för inom institutet.

En del minnen dröjer sig kvar från utredningens slutskede, närmare bestämt från det styrelsemöte vid vilket unga forskare skulle orientera sig om de rapporter som var nära publicering. Sådant förekom en gång om året och det för mig aktuella mötet hölls 1966 i Saabs styrelserum i Linköping. Allt gick mycket städat till och efter mötet följde lunchen. Vi yngre höll oss försynt i en egen grupp men vid kaffet anslöt sig Marcus Wallenberg som helt på eget initiativ utförligt började berätta om Kreugerkraschen. Vi skulle övertygas om Enskilda Bankens, i hans tycke, föredömliga agerande i sammanhanget. Det mest minnesvärda blev den långa pläderingens slutkläm: ”Så lyckades vi rädda åt Sverige viktiga delar av svensk industri inför de judiska Wall Street-bankirernas anstormning.”

Efter lunchen inbjöds vi att besöka Saabs underjordiska flygplanstillverkning och se en av de första svenska industriella robotarna i full verksamhet. Dagen därpå befann vi oss i en av den svenska industrins dåvarande stoltheter, Facit i Åtvidaberg, där den alltid lika optimistiske vd:n och stjärnförsäljaren Gunnar Ericsson kunde meddela att den framträngande elektroniken visserligen hade stört marknadsföringen av de elektriska räknemaskinerna, men att de senaste signalerna från Asien och Afrika tydde på en stor marknad i vardande för dessa. Inom fyra-fem år var bolaget konkursmässigt. Framtidens ljus och dödens skugga på några mils avstånd ...

*

Vad fick jag ut av arbetet vid IUI? Karriärmässigt var det kanske inte så mycket även om en IUI-rapport var en värdefull fjäder i hatten. Jag hade redan dessförinnan fått arbetsuppgifter inom byggbranschens arbetsgivarorganisation som kändes meningsfulla. I mycket av det arbete (främst i produktivets- och strukturfrågor inom byggandet), som jag satte i gång där hade jag dock stor nytta av den

disciplin i ord och tanke som följde med arbetet vid institutet. Sannolikt upplevdes jag av medarbetarna som en lika ifrågasättande och petnoga mentor som exempelvis Lasse Nabseth var i mina ögon.

Frågor om forskningens villkor dröjde sig dock kvar länge. En seriös institution värnar om sin frihet och det gjorde IUI med besked både inom och utanför huset. Men hur stor var egentligen denna frihet, i fråga om såväl pengar som forskningsmetod?

Min utredning, som rörde en samhällsekonomiskt viktig fråga, genomfördes först sedan jag lyckats forcera den genom ett kraftfält av motsatta branschintressen och den överlevde i praktiken tack vare initiativtagarens goda finanser och i någon mån min egen tjurskallighet.

Med forskningens metodförutsättningar hade jag på sätt och vis större problem. Det kändes som att omständigheten att studien gällde en sektor med betydande reglering av efterfrågan influerade synen på det empiriska materialet och dess uttolkningar. I och med att problemet inte kunde formuleras i klassiska pristeoretiska termer lämnades den samhällsekonomiska problematiken i stort sett åt sidan. I stället jagades möjliga felkällor med en nit som jag inte upplevt maken till vare sig före eller efter. Själv verkade jag då i olika sammanhang för marknadstänkande inom bostadssektorn och hade en självklar sympati för recensenternas värderingar. Men jag tyckte att det var en smula aningslöst av dem att inte inse hur tomhänta de blivit när de inte hade den vedertagna metoden att tillgå.

Nåväl, dessa bryderier upphörde efter en tid. Till bilden hörde att jag även hade andra intressen och ett av dem skulle med tiden ta allt mer plats i mitt liv och leda mig in i helt andra banor. Jag var redan engagerad i en rörelse som arbetade för demokrati i mitt första hemland Kroatien och just i början under IUI-tiden lärde jag känna Franjo Tudjman, den man som 25 år senare skulle bli det nya landets första president.

Även på denna väg uppstod dock en viss IUI-synergi och snudd på diplomatiska förvecklingar. När den jugoslaviske presidenten Tito skulle besöka Stockholm på våren 1976 hörde nämligen den gamle IUI-aren och bekanten Göran Albinsson Bruhner, då redaktör för SvD:s debattsida, av sig och undrade hur jag upplevde en just publicerad och smått panegyrisk skildring av statsmannen. Den höll jag inte alls med om och Göran gav mig utrymme att utveckla motargumenten på hans debattsida. Det blev ett herrans liv. Jugoslaverna hotade med att inställa besöket och när de sedan kom demonstrerade de sin aversion genom att lämna sina fruar hemma.

På 1990-talet fick jag så uppleva kriget i Kroatien på nära håll. Bryderierna från IUI-tiden framstod då i en helt annan dager: Tänk vad det käbblades åt alla håll och ändå förblev vi vänner!

REFERENSER

Salaj, Branko (1968), *Bostadsproduktionens prisutveckling*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.

FÖRFATTARPPRESENTATION

FOTO: JOHN EKLÖF

Branko Salaj är född i Zagreb, Kroatien 1932. Han studerade engelska och etnologi i Zagreb 1950–51 och franska, juridik och nationalekonomi i Strasbourg 1952–54. Han tog fil.kand. vid Stockholms Högskola 1960 och en MA-examen vid Johns Hopkins i Baltimore (1961–63). År 1959 var han ordförande i Samhällsvetenskapliga föreningen vid Stockholms Högskola.

Under studietiden arbetade han i olika statliga utredningar och på Svenska Arbetsgivareföreningen. Mellan 1958 och 1973 var han anställd vid Svenska byggnadsindustriförbundet, med tjänstledigheter för USA-studier och arbete vid IUI (1965–67). Under 1967–73 var han direktör och chef för utredningsavdelningen där. Mellan 1973 och 1987 var han managementkonsult och rådgivare till Statens råd för byggnadsforskning. 1988–91 ledde han revisionskedjan BDO revision.

Han var rådgivare till Kroatians president 1991 och informationsminister 1991–92, kroatisk ambassadör i Paris 1992–95 och Haag 1995–97, samt vd i kroatiska nyhetsbyrån Hina 1997–99.

Salaj har förutom IUI-boken skrivit bl.a. *USA bygger: insyn i amerikanska byggföretag* (projektledning och strukturkapitel; Byggförbundet, 1970), *Små bygger på* (Byggförbundet, 1972), *Produktiviteten inom byggnadsindustrin* (SAF, 1975), *Uppluckrat kostnadsansvar – byggpriser och byggkostnader i 1970-talets bostadsproduktion* (Byggforskningsrådet BFR, 1982), *Byggpriser i 80-talets bostadsproduktion* (BFR, 1990) samt medverkat under 1970- och 80-talen som skrivande projektledare i flera forskningsprogram om byggekonomi och byggprocess inom BFR.